

[B] **EERSTE SYMFONIE.
OVER HET ROMANDEBUUT VAN ERIK MENKVELD**

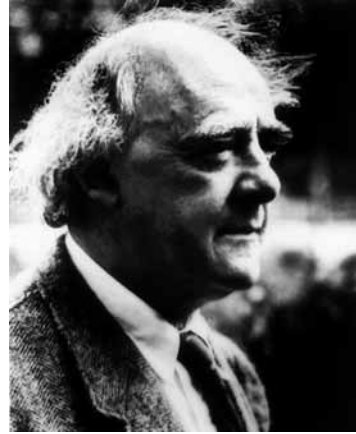
Erik Menkveld is een laatbloeiër. Toen hij in 1997 als dichter debuteerde met *De karpersimulator*, liep hij tegen de veertig. Een tweede en derde bundel (*Schape nu!*, 2001; *Prime time*, 2005) volgden snel. Zijn debuut als romancier heeft hij pas nu, royaal na zijn vijftigste verjaardag, gemaakt. Een leeftijd waarop een van de twee hoofdpersonen van zijn roman, de componist Alphons Diepenbrock, in een artistieke impasse verkeert die het einde van zijn creativiteit zou inluiden. Met deze roman over enkele van de belangrijkste Nederlandse musici in het tweede decennium van de twintigste eeuw (de tweede hoofdpersoon is Matthijs Vermeulen, die dan aan het begin van zijn carrière staat) laat Menkveld zien dat hijzelf bepaald niet in een impasse verkeert; integendeel. Na de kamermuziek van drie dichtbundels en na het rapsodische genre van het veel te weinig opgemerkte brievenboek *Met de meeste hoogachting* (2006) heeft hij nu een in veel opzichten geslaagde eerste symfonie voltooid.

Met de jonge muziekcriticus en aankomende componist Vermeulen (net als hij een autodidact) heeft Diepenbrock jarenlang een vriendschappelijke relatie onderhouden, die grote hoogten en dramatische diepten heeft gekend. Beiden lijden eronder dat hun werk weinig (of helemaal niet) wordt uitgevoerd. Hoewel Diepenbrock nog niet mag klagen: die wordt in de beschreven periode verschillende keren gefêteerd of gerehabiliteerd. Beiden weten zich afhankelijk van de inzet van de onberekenbare Willem Mengelberg, de dirigent van het Concertgebouworkest, die een belangrijke bijrol speelt.

Ook andere bijfiguren zijn nauw verbonden met het muzikale hoofdthema. Of het nu Diepenbrocks vrouw Elisabeth is, die hij door de muziek heeft leren kennen, zijn leerlinge Jo, aan wie hij zijn werk voorspeelt, of de volksjongen Paulus, voor wie Vermeulen een muzikale mentor wordt. Elk van deze drie speelt daarnaast een rol in het drama van onderlinge relaties dat de tweede kern vormt van de roman. Onderhoudt Diepenbrock een overspelige relatie met Jo, zijn vrouw legt het later aan met Vermeulen, nadat die gebroken heeft

Alphons Diepenbrock.

Matthijs Vermeulen.

met de volksjongen Paulus, met wie hij een vaag homoseksueel getinte vriendschap onderhield.

Het grote zwijgen heet Menkvelds roman.

Diepenbrock zien wij in die jaren bezig met de bewerking van zijn symfonische lied 'Im grossen Schweigen', op een tekst van Nietzsche. Deze tekst krijgt een dramatische echo, wanneer bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de muziek tot zwijgen wordt gebracht: Diepenbrock leest daarna meer kranten dan dat hij tot componeren komt; Vermeulen ruilt zijn rol van muziekcriticus in voor die van oorlogsverslaggever en wordt oog- en oorgetuige van de val van Luik.

Zo is dit een rijke roman over muziek, over meester en leerling, over creativiteit, over bewondering (met Gustav Mahler als ijkpunt), over het effect van allerlei muzikale details, over het muziekleven in Amsterdam tussen 1910 en 1921 (en terloops ook over de stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam-Zuid) en over de breuk die de oorlog in het neutrale Nederland heeft teweeggebracht, onder meer door de pro-Duitse houding van Mengelberg en de anti-Duitse woorden en geschriften van de twee anderen. Dat is allemaal zonder meer interessant, en levendig gepresenteerd bovendien. Al moet de auteur zich met handen en voeten gebonden hebben geweten aan het vele dat de beide componisten zelf over hun muzikale opvattingen hebben gezegd,

Diepenbrock vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw in onder meer *De Nieuwe Gids* en Vermeulen als recensent van respectievelijk *De Tijd*, *De Groene Amsterdammer* en de in die jaren anti-Duitse *Telegraaf*.

Vrijer moet Menkveld zich hebben gevoeld in wat uiteindelijk de grootste kwaliteit is geworden van zijn roman: de weergave van de dynamiek in de vriendschap. Zuinig beginnend, leidend tot intens contact, vervolgens tot afkeer (vooral als Vermeulen Diepenbrock weer eens publiekelijk de les had gelezen), tot nieuw contact (omdat Diepenbrock niemand anders zou weten die zijn werk zo goed kent en zo waardeert) tot de definitieve breuk. De manipulator van deze dynamiek is Elisabeth Diepenbrock: zij is het die de twee met elkaar in contact brengt, die conflicten bagatelliseert en die het verbroken contact herstelt. Waarom zij dit doet, wordt pas op tweederde van de roman duidelijk.

Deze dynamiek wordt versterkt door de compositie van de roman. Die lijkt vrij simpel: drie delen en een epiloog, onderverdeeld in met jaartallen aangeduide subdelen en die weer onderverdeeld in episodische hoofdstukken. Maar alleen al uit het feit dat twee jaren uit de vriendschapsperiode, 1913 en 1915, helemaal geen aandacht krijgen, blijkt hoe geraffineerd Menkveld met zijn materiaal moet zijn omgegaan. Datzelfde geldt voor lengte, toon

en intensiteit van de afzonderlijke delen: een lang vooroorlogs deel (1910-1912) – hoofdzakelijk idyllisch klinkend, al rommelt het er wel zo nu en dan, maar dondert het er nog niet – wordt gevolgd door een zeer kort tweede deel, waarin de oorlogsgebeurtenissen intens worden verbeeld (1914): zo is er in de hele roman geen muziek waarvan het effect zo sterk is als dat van het alarmerende klokkengebeier dat het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog aankondigt. In het derde deel, dat zich ook nog in de oorlogsjaren afspeelt (1916-1917), komt de manipulerende rol van Elisabeth aan het licht die tot de definitieve breuk leidt. In een epiloog (1921) blijkt Vermeulen bij de dood van Diepenbrock terug.

Een andere eenvoudig ogende, maar slim toegepaste techniek is die van de perspectiefwisseling tussen de tientallen episodische hoofdstukken: afwisselend van Diepenbrock of Vermeulen. Nooit reflecteert de een direct op de ander; toch wekt menige ingenieuze las tussen de hoofdstukken wel even die indruk. Zo is de structuur van de roman die van twee melodielijnen die tegelijk zelfstandig klinken en met elkaar verweven zijn.

Bij dit alles moet de grootste gift voor de schrijver het bruuske, moeilijk te peilen karakter van Vermeulen zijn geweest. In sociaal opzicht ongepolijst is hij iemand die een totale systeemscheiding lijkt te willen: kritiek, muziek en vriendschap hoeven elkaar niet in de weg te zitten. Zo leest hij Mengelberg herhaaldelijk de les, als die zijn talent weer eens heeft verloochend om het publiek te behagen, of vanwege diens pro-Duitse houding – maar als hij zijn eerste symfonie heeft voltooid, wil Vermeulen niets liever dan dat die wordt uitgevoerd onder leiding van dezelfde Mengelberg. Ook van andere sociale mores trekt hij zich niets aan. Anders zou hij het nooit hebben aangedurfd om zich met een volksjongen als Paulus onder het keurige Concertgebouwpubliek te wagen.

De scènes met Paulus behoren tot de intiemste in de hele roman; ze bekliven ook meer dan de met te veel expliciete spanning overgoten overspelige scènes tussen Diepenbrock en Jo en tussen Vermeulen en Elisabeth. Ook de omgang van Vermeulen met Diepenbrock blijft buiten de gesprekken over muziek altijd iets formeels houden. Maar met Paulus is er naast die van de muziek een andere intimiteit aan de orde; die van een “heerlijk pittige zweetgeur”

en van lyrische natuurscènes: de nacht in de landelijke omgeving van Amsterdam, wandelingen op de Helmondse hei, een roeitochtje op het IJ. Ook aan de relatie met Paulus maakt de oorlog een einde: met diens onverschilligheid voor wat er in de wereld gebeurt, kan Vermeulen niet omgaan.

Rond dit keerpunt in de geschiedenis van Europa en van de beschreven personages heeft Menkveld een geslaagd tijdsbeeld gerealiseerd. Dat is mede te danken aan zijn stijl, toon en idioom: vrouwen lopen bij hem niet in jurken, maar in japons, en Leidschestraat wordt nog met *sch* gespeld (later helaas de plaatsnaam Hollandsche Rading niet – dat is een van de kleine slordigheden die in de tekst zijn blijven zitten). Daarbij hoort ook de omzichtigheid ten aanzien van onderwerpen waar men destijds publiekelijk terughoudend over was. Zowel de aard van de relatie met Paulus als de reden van het ontslag van de pater van wie Vermeulen muziekles kreeg, komen slechts summier ter sprake.

Het grote zwijgen is in verschillende opzichten duidelijk een eerste symfonie; in dialogen en in de weergave van erotische scènes niet altijd verrassend. Maar vooral in zijn dramatische opzet getuigt deze duidelijk uit bewondering en met grote kennis van muzikale zaken geschreven roman van een vakmanschap dat zich kan meten met dat van de beschreven personages.

AD ZUIDERENT

ERIK MENKVELD, *Het grote zwijgen*, Van Oorschot, Amsterdam, 2011, 390 p.